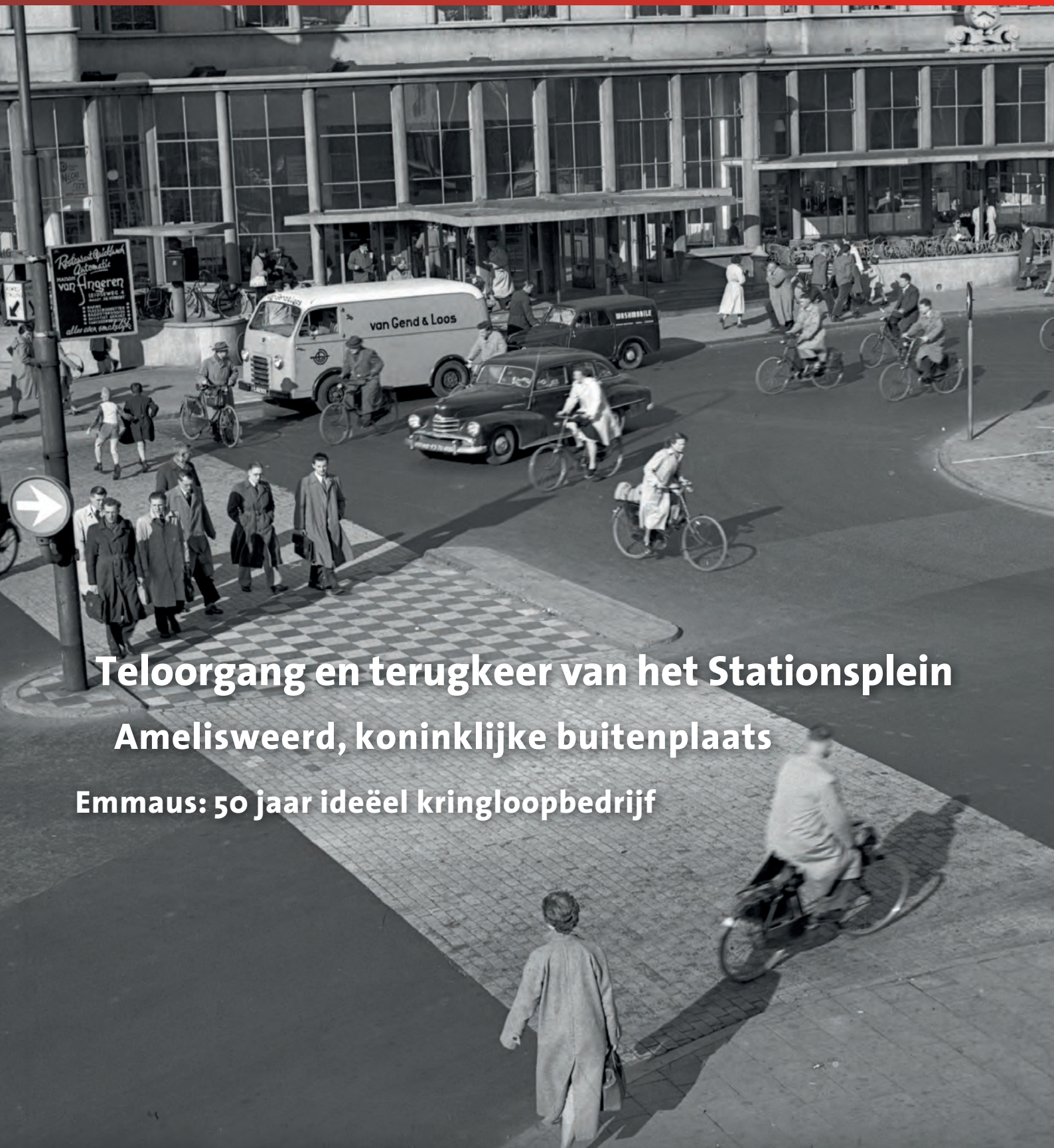

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht • 89^e jaargang • december 2016 • losse verkoop € 3,00

Oud Utrecht 6

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

**Teloorgang en terugkeer van het Stationsplein
Amelisweerd, koninklijke buitenplaats**

Emmaus: 50 jaar ideëel kringloopbedrijf

museum Catharijneconvent

HEILIG SCHRIJF

TANACH | BIJBEL | KORAN

7-10-16 t/m 8-1-17

Universiteit Utrecht Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Fonds kro

Sinds 1933
dienstbaar aan
de Utrechtse
samenleving

Dag en nacht
bereikbaar voor
directe hulp na
overlijden
(030) 262 2244

PCB UTRECHT
PCB BILTHOVEN
PCB NIEUWEGEIN
PCB VIANEN

Donaudreef 25
3561 EL Utrecht
Telefoon
[030] 262 2244

PCB
UITVAARTZORG

Meer informatie:
www.pcbuitvaartzorg.nl

GRESNIGT & VAN KIPPERSLUIJS Advocaten

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een
advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht,
IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een
gedegen aanpak en een persoonlijke benadering.
Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten
al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht
(030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

 VAN ZOELLEN
AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

Inhoud

168

Hans Buiters

Grote drukte

Het Stationsplein van Utrecht 1843 - 2016

174

Ludger Smit

Nu nog de ramen open!

De nieuwe inrichting van het Centraal Museum

176

Sander Karst

'Een vorst zal Uw Bewoner zijn'

Oud- en Nieuw-Amelisweerd als buitenplaats van Lodewijk Napoleon

183

Signalement

184

Mieke Heurneman

Van voddensrapers tot modern kringloopbedrijf
50 jaar wonen en werken bij Emmaus Haarzuilens

190

Kasper Driehuijs

In memoriam Chris van Deventer

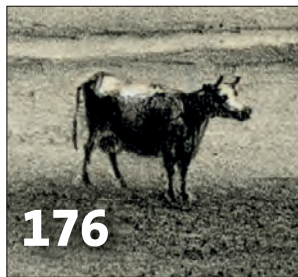
191

Agenda

Drukste plek van de stad

Het begon als een eenvoudige ruimte voor een stationsgebouw, maar al snel stroomde het Utrechtse Stationsplein vol met voetgangers, fietsen, trams, auto's, taxi's en bussen. Met de komst van Hoog Catharijne verloor de stad ruim 40 jaar geleden zowel een echt stationsgebouw als een echt stationsplein. Beide keren nu terug.

Koninklijke buitenplaats Amelisweerd

Toen Lodewijk Napoleon in 1807 eigenaar werd van de landgoederen Oud- en Nieuw-Amelisweerd wilde hij er een buitenplaats van maken met koninklijke allure. In de inrichting van landhuis Oud-Amelisweerd heeft hij zijn sporen nagelaten, van een nieuw paleis en een enorm landschapspark is het nooit gekomen.

50 jaar Emmaus Haarzuilens

In 1966 ontstond in Haarzuilens de eerste van acht Nederlandse communautiteiten waar de bewoners leven en werken in de geest van de Franse priester Abbé Pierre. Inmiddels is Emmaus uitgegroeid tot een niet meer uit Utrecht weg te denken woonwerkgemeenschap annex modern kringloopbedrijf.

□ OMSLAG: STATIONSPLEIN UTRECHT CS IN APRIL 1953 | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

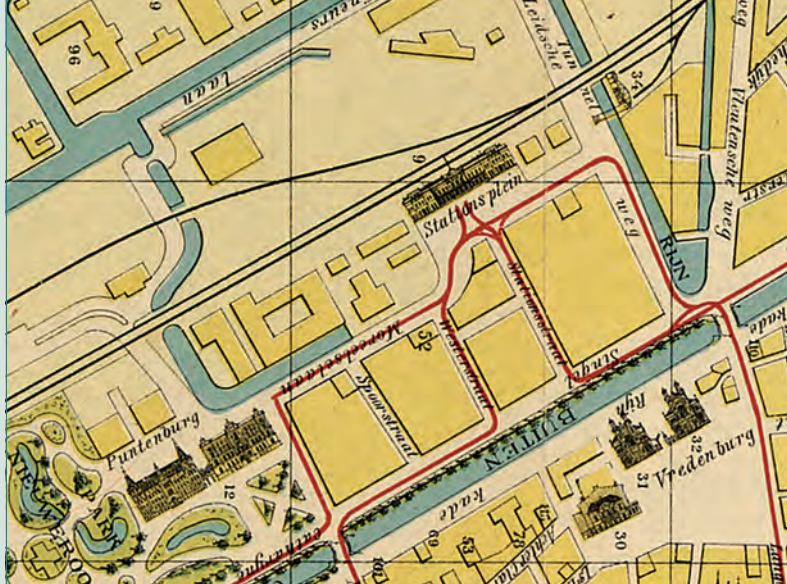
Grote drukte

Het Stationsplein van Utrecht 1843 - 2016

Op 7 december wordt de stationshal van Utrecht Centraal officieel geopend, in 2017 gevolgd door het eerste deel van een nieuw Stationsplein. Utrecht heeft sinds 1843 zo'n plein waar mensen aankomen, vertrekken, wachten, elkaar ontmoeten of overstappen op bus, tram of taxi. Het Stationsplein ontwikkelde zich van een eenvoudige ruimte met voetgangers en koetsjes tot een hybride ruimte vol bushaltes, fietsenstallingen, roltrappen en voetgangersstroken. De groei van het Utrechtse spoorwegknooppunt en het aansluitende stedelijke verkeer leverden een permanent veranderende ruimte op. Vroeger sprak je er af. Nu haasten de meeste mensen zich er overheen.

Het Stationsplein startte als restruimte. Het ontstond met de aanleg van het station Rijnspoor in 1843. Vanaf december 1843 reden vanaf dit station tweemaal per dag treinen tussen Utrecht en Amsterdam. In 1845 was de lijn doorgetrokken naar Arnhem, waarna in 1856 na veel gesoebat de lijn bij Emmerich werd aangesloten op het Pruisische net en bovendien een zijtak naar Rotterdam in bedrijf werd genomen. De Rijnspoorwegmaatschappij wilde de lijn vooral benutten voor het goederenvervoer. De maatschappij wilde concurreren met de binnenvaart over de 'Keulse Vaart', de in 1824 voor de scheepvaart verbeterde Vecht, Catharijnesingel en Vaartsche Rijn.

Hoewel de directie van de spoorwegmaatschappij zich decennialang vooral op het goederenvervoer concentreerde, zou vooral het passagiersvervoer voor inkomsten zorgen. Het station van de Rijnspoorweg werd vanaf 1874 ook door de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen gebruikt. Hiermee was het Utrechtse Centraal Station geboren, hoewel het tot 1909 zou duren voordat deze naam werd gebruikt. Het gezamenlijk benutten van een station door elkaar beconcurrerende spoorwegmaatschappijen was niet eenvoudig en kwam tot stand onder druk van de rijksoverheid. In de volgende jaren werd het complex groter, ook doordat aan de noordzijde het Buurtstation

Situatie omgeving Stationsplein met tramlijnen (rood) in 1906. Rechtsboven bij het cijfer 34 bevindt zich de ingang van het Buurtstation.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE CARTOGRAFISCHE DOCUMENTEN

verrees, waar reizigers van en naar Zwolle, Baarn en Zeist gebruik van maakten. De groei van het reizigersvervoer was explosief. In 1865 telde het station 850 reizigers per dag. Tien jaar later waren dit er vier maal zo veel.

Het station lag buiten de singel en iets ten zuiden van de hoofdtoegang tot de stad vanuit het westen via de Catharijnebrug. Toen in 1865 gestart werd de bouw van de Stationswijk werd de omvang van het stationsplein vastgelegd. De Stationsstraat lag direct tegenover het stationsgebouw en verbond het Stationsplein met de Catharijnesingel, van waaruit reizigers een stukje moesten lopen naar Willemsbrug of Catharijnebrug. De meest gebruikte route - ook door de trams en het overige verkeer - zou altijd via de Leidseweg naar de Catharijnebrug gaan. Deze route werd in de loop van de tijd zo druk dat de gemeente vanaf de jaren twintig de ene na de andere verbetering doorvoerde, van een verbreding van de Catharijnebrug tot de demping van de binnenhaven Leidse Veer (sindsdien Smakkelaarsveld geheten) en de aanleg van een rotonde daar.

De invulling van een plein

Hoe zag het stationsplein eruit? Afbeeldingen van rond 1850 tonen een gras- en bloemenperk met een gravel baan eromheen. 's Avonds was het plein verlicht met gaslantaarns. De meeste reizigers kwamen en gingen te voet. Ook konden ze tegen betaling van 0,15 gebruik maken van een omnibus die aansluitend op de aangekomen treinen heen en weer reed tussen het stationsplein en de Biltstraat. Bij de bouw van de Stationswijk in 1865 werd de vorm van het stationsplein vastgelegd met een breder deel recht voor het station, dat in noordelijke richting taps wegliep. Het grootste deel van het plein werd bestraat, het zuidelijke deel bleef aanvankelijk onverhard wat aanleiding gaf tot klachten over plassen en modder. Verschillende leden van de gemeenteraad waren bovendien bang dat het plein te krap was ontworpen en tot verkeersmoeilijkheden zou leiden. Aangezien de grond echter eigendom was van de Rhijnspoorwegmaatschappij had de gemeente geen mogelijkheid om een groter plein af te dwingen.¹ De oostelijke gevelrij van het plein bestond uit herenhuizen en een van een veranda voorzien stationskoffiehuis, later hotel-restaurant De La Station geheten. Het leeuwendeel

van de Utrechtse horeca en overnachtingsmogelijkheden bevond zich echter aan het Vredenburg en in de rest van de binnenstad.

Een paar jaar later werden in de bestrating van het plein ook rails aangebracht. Vanaf 1879 ging een paardentram heen en weer tussen het Stationsplein en Zeist. Vanaf 1889 reden bovendien tussen dit plein en het 1874 geopende station van de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij - het Maliebaanstation - paardentrans door het centrum van de binnenstad, binnen enkele jaren aangevuld met andere lijnen. De hoeveelheid paardenpoep en -urine op het plein groeide. Een paard produceert dagelijks een liter urine en 7 tot 15 kilo mest. Op het plein en in de straten van de stad zorgde deze productie voor een allesoverheersende geur.

Het Stationsplein in 1927. Rechts van het stationsgebouw achter de rij auto's de ingang van de rijwielstalling.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Noordelijk deel van het Stationsplein in 1922 met in het midden hotel-café-restaurant Terminus. Links de Leidseweg en de opgang naar het Buurtstation. Op de voorgrond het in aanbouw zijnde Stationspostkantoor bij het Centraal Station.

□ FOTO KLM AEROCARTO | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Opvallend is dat het stationsplein het centrum werd van het Utrechtse tramnet en niet het Vredenburg. Ter vergelijking: in Amsterdam was in deze periode de Dam het centrale punt voor stedelijke trams. Het Amsterdamse tramnet was dan ook opgezet vanwege de behoefte van de inwoners aan openbaar vervoer in de eigen stad. In Utrecht dienden de eerste paardentramlijnen in Utrecht daarentegen om treinpassagiers van en naar een buurgemeente of van het ene station naar het andere station te brengen.

Rond 1900 maakten zo'n 10.000 reizigers per dag gebruik van het Centraal Station. Aan het Stationsplein vestigde zich steeds meer horeca. Het plein was een van de eerste locaties in Utrecht die voorzien werd van elektrische lantaarns en booglampen, lampen die bijzonder fel licht gaven en de gebruikelijke gasverlichting in de schaduw stelden.

Concurreren om ruimte

Het Stationsplein was dé plek waar reizigers overstapten van het ene op het andere vervoermiddel. In navolging van de paardentrams kwamen ook de elektrische trams samen op het stationsplein. Op het plein ontstond een wirwar aan bedrading voor de elektrische straatverlichting en voor de bovenleiding voor de trams. Het Stationsplein werd daarnaast het domein van autobussen, wachtende taxi's en geparkeerde personenauto's. Ook het vrachtverkeer kreeg een plek op het plein. In een hoek kwam een loods van Van Gend en Loos. Trams en bussen kregen gescheiden opstelstroken toegewezen.

De ruimte voor voetgangers werd ingeperkt tot de aangelegde trottoirs. Tijdens evenementen als paardenmarkten, de halfjaarlijkse Jaarbeurzen en de jubileumfeesten van studentenverenigingen en van de universiteit was het er dringen. Het plein was ook de plek waar de koningin en andere beroemdheden en hoogwaardigheidsbekleders massaal werden verwelkomd in de stad.

Het in de jaren twintig aanlegde stationsterras en de terrassen van de hotels Du Commerce, Talia, Kagenaar en Terminus waren plekken waar bezoekers en stedelingen elkaar ontmoetten. Terminus, het vroegere De la Gare, was de duurste van deze gelegenheden en lag het meest strategisch - op de hoek van het Stationsplein en de Leidseweg - op de route tussen het station en de binnenstad. Du Commerce trok vooral bezoekers van de Jaarbeurs en andere zakenmensen. Ze keken er uit op een plein vol elektrisch of door brandingsmotoren voortbewogen stadsverkeer met achter het stationsgebouw de periodiek overdrijvende stoomwolken. In 1927 gingen al gemiddeld 50.000 passagiers per dag over het plein. In de gemeenteraad klaagden leden over de te grote verkeersdruk en chaos op het Stationsplein.²

Modernisering

Stap voor stap veranderde het plein. Met de omzetting in de jaren dertig van het stedelijke tramnet in een busnet liep het aantal trams op het plein fors terug. Alleen de Zeister tram zou tot 1949 blijven rijden. Het station kreeg in 1938 een revolutionaire nieuwe ondergrondse fietsenstalling en spoorwegarchitect Sybold van Ravesteyn ontwierp een nieuw terras aan de voorzijde van het oude classicistische 19e-eeuwse stationsgebouw.

Toen het stationsgebouw in december van dat jaar werd verwoest door een uitslaande brand, stond het plein vol

Het plein eind jaren vijftig met het stationsgebouw van Sybold van Ravesteyn. De trams hebben plaats gemaakt voor bussen.

□ ANSICHTKAART | COLLECTIE SPOORWEGMUSEUM

belangstellende kijkers. 'Een onafzienbare menigte was getuige van het phantastische schouwspel, dat de hoog opblaaiende vlammen boden,' aldus *Het Volksdagblad*.³ Van Ravesteyn ontwierp daarop een nieuw stationsgebouw. Het werd in 1939 geopend. Het van sierlijke gebogen en ruim van beeldhouwwerk voorziene station trok veel aandacht. Het nieuwe stationsgebouw bevatte ook een bioscoop en een restaurant met uitgebreide menulijst. De bouw ervan viel toevalligerwijs samen met de elektrificatie van de hoofdspoorlijnen rond Utrecht.

Gemeente en spoorwegen bleven het plein echter aan de krappe kant vinden. Er kwam wat ruimte vrij toen in 1942 een bom van de geallieerden neerkwam op een aantal herenhuisen aan de zuidoostelijke hoek van het plein. Na de oorlog zou hier een door Gerrit Rietveld ontworpen fietsenstalling verrijzen, de tweede aan het plein. Met de toename van het aantal bussen en personenauto's in de jaren vijftig werden steeds meer straten in de Stationswijk als parkeerplaatsen en halteplaatsen voor regionale bussen gebruikt.

Om ruimte te maken voor het stallen van meer stadsbussen op het plein, ontwierp de gemeente in 1953 een verbreding van het zuidelijk deel en een verruiming van de rotonde op het Smakkelaarsveld. Op het centrale, noordelijke deel van het plein wilde ze ruimte blijven reserveren voor geparkeerde auto's. De rotonde en het Stationsplein moesten hogere monumentalere bebouwing krijgen. Van sloop van hotel Terminus zag de gemeente echter af, omdat dit te kostbaar zou zijn. Dagblad *De Tijd* sprak van een brede boulevard die voor het station aangelegd zou worden.⁴ De onderhandelingen tussen gemeente en spoor-

wegen over de verruiming van het Stationsplein stagneerden echter.⁵ Het Stationsplein is vooral een verkeerscircuit, verzuchtte de Utrechtse schrijver Jaap Romijn in 1958 mismoedig. Om vervolgens te melden: 'Iedere stad krijgt de pleinen die zij verdient'.⁶

Het verdwenen plein

De parkeer- en verkeersdrukte rond het station was aanleiding voor het Utrechtse bouwbedrijf Bredero om de Nederlandse Spoorwegen te polsen of ze voelden voor de bouw van parkeergarages in de Stationswijk. De NS reageerde enthousiast op de plannen van Bredero, net als de gemeente. Geleidelijk aan werden de plannen ambitieuzer. Het bouwbedrijf vulde het parkeergarageplan aan met plannen voor nieuwe kantoren en winkels rond het station, de bouw van een nieuwe stationshal en de constructie van een stationsplein boven de sporen. De plannenmakers reserveerden het bestaande plein voor bussen, personenauto's en bedieningsverkeer.

Het verhoogde stationsplein was als voetgangersdomein gedacht, omzoomd door winkels naar voorbeeld van de Rotterdamse Lijnbaan uit 1954. Wie de perspectieftekeningen van dit verhoogde plein bekijkt uit het in 1963 gepubliceerde plan Hoog Catharijne, valt op hoeveel ruimte de flanerende medemens was toegedacht. Haastige forensen komen op de tekeningen helemaal niet voor. Nieuw was dat ook aan de westzijde een toegang tot het station was gedacht. Ook hier moest een stationsplein tot stand komen. Uiteindelijk besloten de plannenmakers het nieuwe, verhoogde stationsplein met de aansluitende voetgangerstraversen overdekt uit te voeren. Als onderdeel van Hoog Catharijne werd het stapsgewijs geopend.

In 1970 werd met bescheiden feestgedruis de westelijke toegang in gebruik genomen. Toen de hoofdas van Hoog

Boek en expositie Utrecht CS

Zowel Het Utrechts Archief als het Spoorwegmuseum bezit een grote fotocollectie over de geschiedenis van de Nederlandse spoorwegen. Conservator kunst van het Spoorwegmuseum Jos Zijlstra en vakspecialist beeldmateriaal Victor Lansink van Het Utrechts Archief stelden naar aanleiding van de opening van de nieuwe stationshal een prachtig en informatief boek samen. Dat vertelt in 160 mooi gereproduceerde foto's met royale toelichtingen de geschiedenis van Utrecht CS van 1843 tot heden. Terecht krijgt de periode 1843 -

1974, waarin Utrecht nog een echt station en een echt stationsplein had, de meeste aandacht. Voor de laatste vijftien jaar zijn slechts vier pagina's ingeruimd.

Bij de presentatie van het boek op 2 november jongstleden werd in het Spoorwegmuseum ook een kleine tentoonstelling over Utrecht CS geopend. Markante momenten uit de geschiedenis van het station worden geïllustreerd met foto's, filmpjes en enkele voorwerpen.

Jos Zijlstra en Victor Lansink, Utrecht Centraal. WBOOKs, Zwolle 2016. ISBN 978 94 625 8159 3, 128 blz., € 24,95. De expositie is tot en met 5 februari te zien in het Spoorwegmuseum met uitzondering van de tweede week van december. Dan staat de postwagen op spoor 4 van Utrecht CS.

Catharijne, de Radboudtraverse, in 1973 werd geopend, bleek het idee van het verhoogde stationsplein omzoomd met winkels, snackbars te zijn losgelaten. In plaats daarvan waren de sporen toegankelijk via gangen met verlaagde plafonds. De bebouwing aan het oude, lager gelegen stationsplein werd gesloopt; eerst was de oostkant met de aan het plein gelegen hotels aan de beurt, in 1974 ging ook het door Van Ravesteyn ontworpen stationsgebouw tegen de vlakte. Nieuwbouw van parkeergarages, expeditieruimten en een fietsenstalling volgden. Op het plein vulden stads- en streekbussen de vrijkomende ruimte. Taxi's waren niet langer op de begane grond te vinden, maar op een 5,5 meter boven het oorspronkelijke plein aangelegd taxiplatform, waar je ook per auto passagiers kon afzetten of ophalen.

Aan de westkant was in de vorm van het in 1970 geopende Jaarbeursplein een nieuw stationsplein geopend. Stroken voor streekbussen stonden aan de rand van een nogal leeg ogende ruimte aan de voet van voetgangerstraverse, een sporthal, het Beatrixgebouw, kantoorgebouwen en parkeergarages. De ene kiosk midden op het plein leek de leegte te accentueren.

Het oude Stationsplein omvatte vanaf 1983 ook twee halteplaatsen met perrons en rails voor de sneltram Utrecht-Nieuwegein met voor voetgangers onbeveiligde oversteekplaatsen. De tram was na 34 jaar terug op het

plein. Voor voetgangers betekende dit uitkijken. In de praktijk gebruikten voetgangers de ruimte desondanks meer dan de ontwerpers hadden gedacht. Veel mensen liepen om Hoog Catharijne te vermijden buitenom, terwijl steeds meer fietsers, ondanks de aanwezigheid van twee inpan-dige fietsenstallingen, hun fiets parkeerden tegen en tussen de pilaren op de trottoirs onder Hoog Catharijne. Noodgedwongen plaatste de gemeente daarom steeds meer fietsenrekken op de trottoirs aan de randen van het plein. Gestalde fietsen en voetgangers gingen elkaar hier steeds meer in de weg zitten.

De hele onderkant van Hoog Catharijne aan de stationskant groeide in de jaren negentig en nul uit tot één grote fietsenstalling. De congestie werd veroorzaakt door een toename van het aantal reizigers dat Utrecht CS gebruikte en het groeiende deel daarvan dat met de fiets naar het station kwam. Nadat het aantal reizigers dat op Utrecht CS in- en uitstapte in de jaren zestig en zeventig schommelde

Terras van het Centraal Station, tweede helft jaren vijftig.

□ FOTO G.J. LAUWERS | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELD MATERIAAL

Stationsplein (streekbusstation) in 1996.

□ COLLECTIE SPOORWEGMUSEUM

tussen de 45.000 en 49.000, groeide het aantal reizigers vanaf 1980 snel. In 1990 stapten al 86.000 reizigers dagelijks in- en uit op het station.⁷ NS, het rijk en de gemeente streefden ernaar om het aantal reizigers verder toe te laten nemen, en met succes: Utrecht CS ziet nu zo'n 180.000 reizigers per dag in- en uitstappen. Het station is sinds enkele jaren samen met Amsterdam CS het drukste van het land.

Herleving van het Stationsplein?

De huidige plannen voor het Utrechtse stationsgebied ruimen weer ruimte in voor voetgangers op de stationspleinen. Nadat vanaf 1970 de parkerende auto's van het plein werden verbannen naar parkeergarages, worden nu ook fietsen gedirigeerd naar inpandige stallingen en zijn de stadsbussen en het grootste deel van de streekbussen naar een nieuw busstation onder de nieuwe stationshal verplaatst. Het westelijke stationsplein (Jaarbeurszijde) is uitgebreid met trappen naar het nieuwe stadskantoor en de stationshal. De indrukwekkende, monumentale trappen worden bij goed weer ook gebruikt om op te zitten. Het is de vraag hoe het geplande 'opgetilde' stationsplein aan de oostkant van het station er in de praktijk uit gaat zien. Op de ontwerptekeningen lijkt het door winkels en horeca omzoomde plein boven op de grootste fietsenstalling van Nederland aantrekkelijk. Binnen enkele jaren zullen we weten of Utrecht daadwerkelijk weer een attractief Stationsplein heeft waar het aangenaam is om af te spreken.

Noten

- 1 *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, 12 april 1865.
- 2 *De Tijd*, 9 november 1928.
- 3 *Het Volksdagblad*, 19 december 1938.
- 4 'Utrecht heeft grootste plannen, in: *De Tijd*, 14 februari 1953.
- 5 'Plan Leidse Veer gaat door', in: *De Telegraaf*, 30 november 1956.
- 6 Romein, *Dit is Utrecht*, 7.
- 7 Het Utrechts Archief, Nederlandse spoorwegen, commerciële en economische zaken, toegangsnr. 950, inv.nr. 59.

Bronnen

Het Utrechts Archief, Nederlandse Spoorwegen, toegangsnr. 950, inv.nrs 7 en 59.
 Blijstra, R., 2000 *jaar Utrecht. Stedebouwkundige ontwikkeling van castrum tot centrum* (Utrecht 1967).
 Bruin, R.E. de e.a. (red.), *Paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000).
 Buiters, H., *Riool, rails en asfalt, straatruimte in vier Nederlandse steden* (Zutphen 2005).
 Buiters, H., *Hoog Catharijne. De geschiedenis van het winkelhart van Nederland* (Utrecht 1993).
 Buiters, H., 'Motor voor groei? De transportrevolutie in de provincie Utrecht', in: *Jaarboek Oud-Utrecht 2014* (Utrecht 2014) 95-127.
 Romein, J., *Dit is Utrecht* (Utrecht 1958).
 Romers, H., *De stationsarchitectuur in Nederland 1841-1938* (Zutphen 1981).
 Santen, B. van, *Architectuur en stedenbouw in de gemeente Utrecht 1850-1940* (Zwolle / Zeist 1990).
 Sluiter, J.W. e.a., *Overzicht van de Nederlandse spoor- en tramwegbedrijven* (Utrecht 2002).
 Veenendaal, G., *Spoorwegen in Nederland, van 1834 tot nu* (Amsterdam 2008).
 www.delfpher.nl

Nu nog de ramen open!

De nieuwe inrichting van het Centraal Museum

Ook na de verbouwing in 1999 vonden vele bezoekers het Centraal Museum een doolhof waar je de weg en het overzicht over de collectie kwijtraakte. Dit voorjaar rondde het museum een nieuwe, ingrijpende verbouwing en herinrichting af. Tijd voor een kritische rondgang.

Verbouwingen van musea doen in sommige steden veel stof opwaaien. Zoals in 2003 in Eindhoven, vanwege de plannen van Abel Cahen voor het Van Abbemuseum. Of in Amsterdam, waar in verband met het Stedelijk Museum zelfs wordt gesproken van een trauma, dat nu weer opleeft vanwege de discussie over de aanpassing door Rem Koolhaas van de zogenoemde badkuip van Benthem-Crouwel. Maar over de verbouwing van het Centraal Museum in 1999 ontstond geen noemenswaardige ophef,

terwijl dat bepaald een forse ingreep was. Blijkbaar konden de meeste Utrechtse begrip opbrengen voor de behoefte aan een nieuwe infrastructuur en nieuwe voorzieningen voor de winkel en horeca.

Bij de verbouwing van 1999 door Beel & Achtergael werd de ontsluiting verbeterd met liften en een nieuw aangebouwd trappenhuis, maar de routing door het complex bleef onduidelijk. Een ongelukkige ingreep was vooral de verplaatsing van de ingang van het museum

naar een wat verloren hoek van het Klaaskerkhof. De oude entree werd hierdoor een loze ruimte. Vroeger stonden daar in het overgeschooten hoekje onder in het trappenhuis de rolstoelen geparkeerd. Zo'n plekje van niks waar je je gek genoeg toch aan hecht. Het was onherstelbaar opgeknapt, zo leek het. Maar wat bleek bij een bezoek aan het museum na de meest recente verbouwing? De entree zit weer op haar oude plek, de rolstoelparkeerplaats is terug, een persoonlijke, dierbare herinnering hersteld.

In 2013-2016 is het museumcomplex door ontwerpbureau SODA+ nogmaals vernieuwd. Niet alleen heeft de oorspronkelijke entree aan de Agnietenstraat haar functie als de natuurlijke toegang tot het gebouw en het logische vertrekpunt voor de rondgang door de museumzalen teruggekregen. De in 1989 zo fraai door Mart van Schijndel verbouwde Stallen zijn nu veel slimmer in de routing opgenomen. Je houdt als bezoeker zo beter overzicht en dat is gezien de complexe structuur van de museumvanden geen eenvoudige opgave geweest. De verbetering die nu ten opzichte van de vorige verbouwing is gerealiseerd, is mede zo mooi geslaagd, omdat door SODA+ goed is geprofiteerd van de ingrepen door Beel & Achtergael, in het bijzonder de extra trappenhuisen, liften en doorgangen. In de in 1999 aangebouwde ruimte zit nu het museumcafé, met een terras in de prachtige binnentuin. Je zou beide verbouwingen ook een verbeterplan in twee fases kunnen

Ludger Smit

Was van 1983 tot 1993 werkzaam in het Centraal Museum Utrecht, o.a. als conservator van de historische afdeling; tegenwoordig conservator van het Stadsarchief Amsterdam.

noemen, met als belangrijkste correctie op fase één het eerherstel van de oude entree.

Geen zicht op omgeving

Nu er binnenkort een nieuwe directeur moet worden benoemd, is er gelijk weer gelegenheid fase twee op enkele punten te verbeteren. Het belangrijkste minpunt is dat de bezoeker vrijwel nergens in het gebouw naar buiten kan kijken, terwijl er zoveel is te zien. Uitgangspunt voor de laatste verbouwing was het idee dat de binnentuin het referentiepunt bij uitstek moest worden. Dat zou de bezoeker helpen zich te oriënteren. Maar het gekke is dat in de zalen met de collectiepresentatie de tuin niet te zien is. Het zicht is met blinden geblokkeerd. De reden zal zijn dat uit oogpunt van conservering geen daglicht wordt toegelaten. Toch kan dat best, als er gebruik wordt gemaakt van de juiste folies op het glas om de schade van direct invallend daglicht te beperken.

Op nog twee plekken ontbreekt het zicht op de omgeving. In de Stallen zitten nissen die zicht geven op het heerlijke groen van Zocher langs de Singel. Ook de meeste hiervan waren medio 2016 dichtgezet. En ooit kon je door de ramen van de derde verdieping van de 1920-vleugel de middeleeuwse stad zien liggen. Je moet tenslotte toch naar de Dom kunnen kijken vanuit het museum dat je 'de wereld van Utrecht' wil laten ontdekken. Die hele derde verdieping kan trouwens beter worden benut, wie weet met een soort van half

De nieuwe winkel van het museum

□ FOTO IVAR VAN DER PEL | CENTRAAL MUSEUM

open depot om nog veel meer van de schatten van het museum te laten zien, bijvoorbeeld de gevelstenen, de gildeglazen, munten en penningen, het tin en ga zo maar door.

Slimme verbanden

Over de nieuwe vaste opstelling kunnen we dik tevreden zijn, op de voormalige refter en het Schip plus nog een enkel detail na. Er is veel te zien en er is veel afwisseling. De combinaties binnen de thematisch opgezette zalen zijn aantrekkelijk door de visuele overeenkomsten en verschillen, en verrassen door de slimme verbanden tussen historie en actualiteit. Jammer is wel dat er van de 18e eeuw vrijwel niets te zien is en dat twee van de mooiste schilderijen, *Heraclitus* en *Democritus* van Paulus Moreelse, niet ordentlich als pendanten naast elkaar hangen. De presentatie van het Utrechtse Schip is al jaren te teatraal, en veel te donker. Dat schip - met die verrukkelijke geur - is dramatisch genoeg van zichzelf.

De introductie in de refter van het Agnietenklooster gaat over het museum zelf, over de eigen geschiedenis. Dat is interessant voor museale vakgenoten, maar niet voor de 'gewone' bezoeker. Die zaal kan

beter, door bijvoorbeeld telkens een topstuk uit de collectie centraal te stellen, om zo te laten zien hoe rijk de collectie is, hoe bijzonder Utrecht is. Denk aan de *Slapende Mars* van Terbrugghen, de bolderkar van Rietveld, een tazza van Van Vianen, *Het wachten* van Pyke Koch. Zet zo sterk mogelijk in, verras en benut deze prachtige zaal optimaal. Het is museaal gezien een prachtige plek, in tegenstelling tot de kleine compartimenten van de 1920-vleugel.

Al met al ben ik een tevreden bezoeker. De uitbreiding van de infrastructuur uit 1999 wordt nu nog beter benut; we kunnen genieten van de nieuwe heldere inrichting en aantrekkelijke vaste opstelling; winkel, horeca en hoofdentree zitten op de goede plek. Nu nog de ramen open. Dus, nieuwe directeur, haal die horeca, blinden en gordijnen weg. Laat zien hoe binnen en buiten zich tot elkaar verhouden, laat zien hoe het gebouw een prachtige groene oase omgeeft en geef zicht op de stad, op de plantsoenen langs het water, de kerken, de Dom.

‘Een vorst zal Uw Bewoner zijn’

Oud- en Nieuw-Amelisweerd als buitenplaats van Lodewijk Napoleon

Het landhuis Oud-Amelisweerd, 1868.

□ STEENDRUK J.D. STEUWALD NAAR EEN TEKENING VAN P.J. LUTGERS |
HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Na zijn verhuizing in 1807 van Den Haag naar Utrecht wilde koning Lodewijk Napoleon in de buurt ook een landgoed bezitten. Met de nodige moeite verwierf hij Amelisweerd. Tijdens een verblijf in landhuis Oud-Amelisweerd gaf hij zelf instructies voor de inrichting en het onderhoud. Van de plannen voor een nieuw paleis en een groots landschapspark kwam uiteindelijk niets.

Sander Karst

Promovendus bij de afdeling Kunstgeschiedenis van de Universiteit Utrecht. Verrichtte in opdracht van de Gemeente Utrecht onderzoek naar de geschiedenis van het landhuis Oud-Amelisweerd.

In de zomer van 1806 werd Lodewijk Napoleon Bonaparte (1778-1846) door zijn broer, de Franse keizer, tot koning van Holland benoemd en werd Nederland voor het eerst in zijn geschiedenis een koninkrijk. Omdat de koning in eerste instantie vanuit Den Haag zou gaan regeren, betrok hij met zijn vrouw Hortense de voormalige stadhoudelijke appartementen aan het Binnenhof en het buiten Den Haag gelegen paleis

Huis ten Bosch. Lang hielden zij het in Den Haag niet uit. Een jaar na zijn troonsbestijging gaf de koning de opdracht om in de stad Utrecht een paleis te laten bouwen en om de staatssecretarie naar Utrecht over te brengen. Als reden voor deze verhuizing schreef hij dat 'ik moet pogen mijn verblijf in Holland zó in te richten, dat mijn gestel er het minst onder lijdt'. Het vochtige zee-klimaat in Den Haag ervoer de hypochon-

drische koning als ongunstig. Hij kampte al langere tijd met gezondheidsproblemen en tot overmaat van ramp was zijn oudste zoon enkele weken eerder in Den Haag overleden aan een keelinfectie. Het leefklimaat van het meer landinwaarts gelegen Utrecht leek Lodewijk gezonder. Behalve een paleis in de stad wilde hij ook een nabijgelegen buitenplaats bezitten.

Moeizame aankoop

Lodewijk kreeg de landgoederen Amelisweerd voor het eerst in het vizier toen hij in het najaar van 1807 in Utrecht arriveerde. Daar werd onder leiding van de architect J.D. Zocher (1763-1826) hard gewerkt aan een nieuw stadspaleis. Verschillende panden die daarvoor waren aangekocht aan de Drift en de Wittevrouwenstraat werden samengetrokken tot één geheel. Eén van die panden kocht Lodewijk van Gerard Arnaud Taets van Amerongen (1754-1823), die ook eigenaar was van het landgoed Oud-Amelisweerd. Het huis van Taets van Amerongen was het enige pand dat als zelfstandige woning binnen het paleiscomplex gehandhaafd bleef. In november 1807 nam Lodewijk er tijdelijk zijn intrek, terwijl er nog volop aan het paleis werd gewerkt.

In de weken dat Lodewijk in hun voormalig huis verbleef, zal hij vermoedelijk ook nieuwsgierig zijn geraakt naar de buitenplaats van de familie Taets van Amerongen. In zijn levendige dagboek schreef de Utrechtse apotheker Hendrick Keetell dat de koning op 28 december 1807 een toertochtje maakte om de landgoederen Nieuw- en Oud-Amelisweerd te inspecteren. Keetell hield zorgvuldig bij welke verhalen er met de komst van de koning in de stad de ronde gingen en hij vermeldde dat Lodewijk na zijn bezoek aan Amelisweerd de opdracht had gegeven om 'geen middelen te spaaren nog gelden te ontzien, om beyde die lusthoven in bezit te krijgen'. Keetell voegde daaraan toe dat de koning op dat moment al verschillende lusthoven had bezichtigd, maar dat 'geen zo schoon en voldoende bevonden' werden als het naast elkaar gelegen Nieuw- en Oud-Amelisweerd.

Met de eigenaar van Nieuw-Amelisweerd, de heer van Utenhoven, was snel een akkoord getroffen. De aankoop van Oud-Amelisweerd verliep echter niet bepaald soepel. Lodewijk wilde het meteen na zijn bezichtiging verwerven en volgens Keetell vertrouwde hij erop dat hij er de volgende zomer al kon verblijven. Taets van Ameron-

Charles Howard Hodges, *Portret van Lodewijk Napoleon, koning van Holland*, 1809, olieverf op doek.

□ COLLECTIE RIJKSMEUSEUM

gen was volgens Keetell 'bezwaarlijk tot de verkoop over te haalen geweest'. Ook Athanase Garnier, een voormalig hoveling van de koning, schreef in 1823 in zijn openhartige memoires dat Taets van Amerongen niet bepaald 'geveild was om zichzelf ervan

te ontdoen ten behoeve van zijn nieuwe heerser'. De onderhandelingen over de aankoop sleepten zich vervolgens maandenlang voort.

In de tussentijd had Lodewijk besloten om in Amsterdam te gaan resideren. Hoe heil-

Expositie Oud-Amelisweerd

Tot 5 maart 2017 is in Museum Oud-Amelisweerd de tentoonstelling *Lodewijk Napoleon - Tragisch Heerser* te zien. De tentoonstelling vertelt het verhaal van het melancholische en tragische koningschap van Lodewijk Napoleon. De thema's macht, strijd en melancholie in het leven van deze koning die graag schrijver had willen zijn, komen terug in verschillende historische objecten en kunstwerken die samen met werk van beeldend kunstenaar Armando speciaal voor de tentoonstelling bijeengebracht zijn.

Het museum is geopend dinsdag t/m zondag van 11 tot 17 uur. Entree € 12,-, Museumkaart € 2,-.

De Wittevrouwenstraat met links het huis van Taets van Amerongen, kort voordat werd begonnen met de bouw van het paleis van koning Lodewijk Napoleon.

□ LITHO D. VAN LOKHORST UIT CA. 1858 NAAR EEN TEKENING UIT CA. 1806 | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

zaam Utrecht en omgeving ook mochten zijn, Lodewijk was tot het besef gekomen dat het koninkrijk er bij gebaat was als hij vanuit het economisch veel belangrijkere Amsterdam zou gaan regeren. Om die reden liet hij het 17e-eeuwse stadhuis van Amsterdam verbouwen tot paleis. Sindsdien staat het bekend als 'het Paleis op de Dam'. Het Utrechtse paleis degradeerde tot een pied-à-terre maar Lodewijk bleef wel vastbesloten om in de omgeving van Utrecht een buitenplaats te verwerven. Begin juli 1808 maakte hij zelfs een meerdaagse tocht ten oosten van de domstad om een geschikt alternatief te vinden. Die zoektocht bleek uiteindelijk overbodig. Twee weken later kwam het verlossende bericht dat Taets van Amerongen zijn landgoed alsnog van de hand wilde doen. Als we Keetell moeten geloven stond Lodewijk na dit goede nieuws te popelen om zijn aanstaande luthof te bezoeken: 'alles moest worden opgeschort, zijne majesteit moest onverwijld naar zijne nieuw aangekochte luthoven'. Lodewijk onderwierp de landgoederen vervolgens aan een nauwkeurige inspectie en arriveerde volgens

Keetell terug in Utrecht 'met de grootste blijken van vergenoeging op zijn gelaat'. Op 26 augustus werd de officiële koop gesloten en ontving Taets van Amerongen een bedrag van f 100.000,-.

Lodewijk als interieurontwerper

Uit de stukken in het Koninklijk Huisarchief en het Nationaal Archief blijkt dat het in de weken na de koop een drukte van belang was op Oud-Amelisweerd. Er werden reparaties uitgevoerd aan het pand, de planten in de tuinen werden geïntroduceerd, trekschuiten voeren af en aan om meubelstukken af te leveren, kamers werden opnieuw behangen, er werden tapijten gelegd en voor de ramen werden nieuwe gordijnen gehangen. Het huis werd ingericht met een mengeling van Lodewijk XVI- en empiremeubilair, met aan de wanden onder andere een serie mezzotinten met verhalen uit de Romeinse oudheid. Nieuw-Amelisweerd bleef intussen leeg staan, in afwachting van verdere plannen. Eind september 1808, tijdens al die werkzaamheden, bivakkeerde Lodewijk gedurende een week zelf in het landhuis en gaf hij aan zijn stoffeerdere aanwijzingen over de inrichting van het pand. Uit een brief die hij tijdens zijn verblijf op Oud-Amelisweerd schreef, blijkt dat hij niet helemaal tevreden was over de inrichting van één van de grote salons op de begane grond van het

landhuis. Lodewijks stoffeerder had in deze salon een kostbaar Lodewijk XVI-meublement geplaatst dat was bekleed met Chinese zijde in een blauwwitte kleurstelling. Voor de aankleding van de raampartijen werden bijpassende blauwe gordijnen opgehangen. Het behang in deze salon had echter een groene kleurstelling en paste niet bij de nieuwe aankleding. In een brief aan de directeur van de koninklijke huishoudelijke dienst gaf Lodewijk daarom de

Gerard Arnaud Taets van Amerongen, vierde kwart 18e eeuw, waterverf op ivoor.

□ MAKER ONBEKEND | FOTO RIJKSBUREAU VOOR KUNSTHISTORISCHE DOCUMENTATIE, PRIVÉCOLLECTIE

J.D.van Schelle en J.C. van de Polder, Kaart van de landgoederen Oud- en Nieuw-Amelisweerd, gemaakt in opdracht van Lodewijk Napoleon, Augustus 1808 (detail).

COLLECTIE FAMILIE BOSCH VAN DRAKESTEIN

opdracht om de inrichting van deze salon aan te passen: 'Heer van Lamsweerde, ik verlang dat u een mooi tapijt neerlegt in de middelste salon van het huis Amelisweerd en verder een luster, een wandtapijt van een passende stof, een pendule, kandelaars en andere kleine meubelen die kracht bijzetten aan het interieur en die nu missen om het geschikt in te richten.' Twee weken later werd er door de Koninklijke behangfabrikant J.G. Berger een blauw behang in Oud-Amelisweerd afgeleverd met daarop een patroon van witte rozetten, geheel volgens de kleurstelling van de meubelstukken en de gordijnen in deze salon. Tijdens een latere bewonersfase werd in deze salon het beroemde Chinese landschapsbehang opgehangen en werd het blauwe behang grotendeels verwijderd.¹ Op één plek bleef het echter bewaard, tussen de ramen, waar het tot op de dag van vandaag te bewonderen is.

Pied-à-terre voor maîtresse

In de genoemde brief gaf de koning ook aanwijzingen voor het onderhoud van het pand. Hij schreef dat zijn bodes, conciërges en tuinlieden zodanig geïnstrueerd moesten worden 'dat zij de plaatsen waar ik woon onderhouden volgens de netheid van de Hollanders, zowel vanbinnen als vanbuiten. Ik zou ze daarin zelfs willen overtreffen'. Hij voegde daaraan toe dat hij 'met pijn in het hart' moest toezien dat 'de

plaatsen die ik bewoon binnen de kortste tijd een vreselijke rommel worden'. Lodewijk had zich bij zijn aantreden voorgenomen om te regeren als 'Hollander onder de Hollanders' en dat voerde hij door tot in het beheer en onderhoud van zijn verblijven. Hoezeer Lodewijk ook Hollander probeerde te zijn, hij bleef desondanks ook dicht bij de Franse hofcultuur. Al snel deed het verhaal de ronde dat de koning Oud-Amelisweerd gebruikte voor het samenzijn met een maîtresse. De inwoners van Amelisweerd en het gehucht Vechten hadden nog gehoopt

dat zij behalve de koning ook koningin Hortense en de kinderen van het koningspaar mochten verwelkomen. Die wens spraken zij uit in twee strofen van het lofdicht dat zij Lodewijk hadden aangeboden tijdens zijn feestelijke onthaal op het landgoed:

Amelisweerd

*Bestemming nooit genoeg te loven!
Gij streeft dien Luister nooit te boven
Een vorst zal Uw Bewoner zijn
Zoo zal 't belangrijkste lot u treffen;
Zoo zult g'in rang u zien verheffen
Als 't cieraad van d'alouden Rhijn*

*Zoo blijft uw schoon dien vorst behagen!
Hier rekt hij zijne dierbare dagen
Tot 's levens laatste avond-stond!
Hier zal de keur van zegeningen
Ook 't koninklijk gezin omringen
't zal bloeien op deze vruchtbaren grond*

Bloeien deed het koninklijk gezin echter al lang niet meer. Lodewijk en Hortense leefden al langere tijd op gespannen voet. Het overlijden van hun oudste zoon in 1807 was de genadeklap voor hun relatie. Hortense vestigde zich met hun jongste zoon in Parijs en vertikte het om terug te keren. Lodewijk deed verwoede pogingen om zijn zoon terug te krijgen in Holland,

Kamer in Paviljoen Welgelegen, het huidige provinciehuis van Noord-Holland in Haarlem met empire-meubilair dat tijdens de periode Lodewijk Napoleon in Oud-Amelisweerd stond.

COLLECTIE PROVINCIE NOORD-HOLLAND

Lodewijk XVI-stoel met blauwwitte kleurstelling uit Paviljoen Welgelegen. Dit is één van de stoelen die tijdens de periode Lodewijk Napoleon in Oud-Amelisweerd stonden.

□ COLLECTIE PROVINCIE NOORD-HOLLAND

maar zowel Hortense als zijn broer, de keizer, weigerden. Vermoedelijk werd de jonge prins ook in Parijs gehouden als pressiemiddel om Lodewijk in het gareel te houden en hem de Franse belangen te laten dienen. Zijn hoveling Garnier schreef in zijn memoires dat Lodewijk rond die tijd droevig gestemd was en dat bijna niets hem kon afleiden van de kwellingen die het bestuur van het land met zich mee brachten. De enige afleiding die hij volgens Garnier had, vond hij op Amelisweerd: 'men verdacht hem er ondertussen van dat Lodewijk een klein huis in Amelisweerd kocht, vlakbij Utrecht, teneinde hij daar voldoende op zijn gemak was om een vrije loop te geven aan zijn buitengewone liefde voor ene mevrouw D.....ay'.

Dat Lodewijk Oud-Amelisweerd gebruikte om samen te zijn met zijn maitresse, wordt bevestigd door verschillende archiefstukken. In het Koninklijk Huisarchief bevindt zich een boedelinventaris waarin uitvoerig staat beschreven waar de verschillende kamers in het landhuis toe dienden en welke meubelstukken er te vinden waren. Daaruit blijkt dat er ook een

kamer was ingericht voor ene mevrouw 'Ducoudray', een voluit geschreven versie van de gefingeerde naam die Garnier gebruikte. De aanwezigheid van mevrouw Ducoudray op Amelisweerd wordt ook bevestigd in een brief van de rentmeester van Amelisweerd die meldt dat Lodewijk een huis op het landgoed aan de dame in kwestie cadeau had gedaan. Als we Garnier moeten geloven was het niet bepaald een geheim dat de koning een relatie had met deze dame. Volgens Garnier was ze 'voldoende knap, voldoende elegant en voldoende opwekkend om alles te rechtvaardigen wat in het geruchtencircuit hierover bekend was'. Hij voegde er echter aan

toe dat niet iedereen evenveel van haar was gecharmeerd, 'om de reden dat de dame in kwestie het niet waardig was om een *maitresse en titre* te zijn'.

Plannen voor nieuw paleis en park

Het samenzijn met zijn maitresse was echter niet de voornaamste reden geweest voor Lodewijk om Oud- en Nieuw-Amelisweerd te kopen. De landgoederen dienden een veel groter doel. Hij speelde namelijk met het idee om er een groots paleis te realiseren met een enorm landschapspark. Deze plannen verklaren waarom hij zo volhardend was tijdens het aankoopproces en waarom hij behalve Oud-Amelisweerd

Een stuk van het blauwe behang dat Lodewijk Napoleon bestelde in september 1808, geleverd door behangfabrikant J.G.Berger. Boven het blauwe behang is het groene behang te zien dat Lodewijk Napoleon aantrof toen hij het landhuis aankocht. Rondom het blauwe behang zijn ook stukken van het Chinese behang te zien dat na de periode Lodewijk Napoleon werd aangebracht.

□ FOTO SANDER KARST

ook Nieuw-Amelisweerd wilde verwerven. Samen boden de twee landgoederen genoeg ruimte voor een nieuwe aanleg met koninklijke allure. Over die volhardendheid schreef Keetell dat '...gelijk kleine kinderen, die, wanneer zij iets willen genieten, met een onstuitbare verlangen daarna bezielt geraakten, even zo was het gesteld met zijne majesteit'.

In de week na de aankoop van de landgoederen had Lodewijk zijn nieuwe bezittingen nauwkeurig in kaart laten brengen. De bewuste kaart is een waardevol tijdsdocument; alle paden, lanen, bosschages, tuinen, waterpartijen, bruggen, gebouwen en tuinnormamenten staan er met een buitengewone precisie op ingetekend. Het vormde het vertrekpunt voor een nieuw ontwerp van de hand van de Franse tuinarchitect Alexandre Dufour. Het landhuis Oud-Amelisweerd en het bijbehorende Trapeziumbos aan de achterzijde van het huis zouden in Dufours plannen gehandhaafd blijven. Er waren slechts kleine aanpassingen voorzien die gericht waren op 'plus de salubrité', oftewel een gezondere leefomgeving. Alle stilstaande waterpartijen rondom het huis, zoals de grachten en de vijver aan de voorkant, zouden gedempt worden. Ook het Engelse Werk, de landschapstuin met de kunstmatige beek, heuvel en eilandjes, zou gedempt en geëgaliseerd worden. Het enige dat zou overblijven was het verse, stromende water van de Kromme Rijn.

Het nieuwe park en paleis zouden grotendeels op het naastgelegen Nieuw-Amelisweerd worden gerealiseerd. Een kaart die in het Nationaal Archief wordt bewaard geeft aan waar het nieuwe paleis moest komen. Naast het geprojecteerde paleis staan op deze kaart twee lanen aangegeven die aan het voorplein van het nieuwe paleis ontspruiten en die in een V-vorm richting het westen lopen. Deze twee lanen zijn waarschijnlijk de 'prommenades publiques' die Dufour in zijn plan beschreef. De ene laan komt vlakbij de Tolsteegpoort uit, nabij het huidige Ledig Erf. De andere laan mondt uit bij de Maliesingel, vlakbij het begin van de Maliebaan, en was precies op de Domtoren gericht (zie de kaart op p.182).

Eén van de meest kostbare onderdelen voor de aanleg van het park was het graven van een kilometer lang kanaal van de ene naar de andere bocht van de Kromme Rijn. Het kanaal was bedoeld als omleiding voor scheepvaart op de Kromme Rijn die anders door de privé domeinen van de koning zou gaan. Eenmaal ontdaan van scheepvaart

François Gérard, Portret van Hortense de Beauharnais, koningin van Holland, met haar tweede zoon, prins Napoleon Louis, geschilderd in Parijs enkele maanden na het overlijden van haar oudste zoontje, 1807, olieverf op doek.

□ COLLECTIE RMN-GRAND PALAIS (CHÂTEAU DE FONTAINEBLEAU)

zou het stromende water van de Kromme Rijn worden opgenomen in een uitgestrekt landschapspark. Vijf nieuwe bruggen moesten de noordelijke en zuidelijke oevers van de Kromme Rijn met elkaar verbinden. De aarde die bij het graven van het kanaal vrij kwam, zou worden gebruikt om het terrein van het park te modelleren. Het paleis moest op een verhoging in het landschap komen te liggen, omdat dit volgens Dufour ten goede zou komen aan een gezonde leefomgeving. Vanaf de verhoging moest het landschap in een geleidelijke glooiing naar de verschillende windrichtingen uit-

lopen. Daarbij zouden meerdere valleien worden gevormd die vanuit het paleis verschillende doorkijkjes mogelijk maakten. Het terrein zou worden ingezaaid met verschillende grassoorten en worden gestof- feerd met solitaire bomen en verschillende boomgroepen om zo een coulissewerking te creëren. Het plan voorzag in de aanplant van tienduizenden nieuwe bomen.

Eén van de onderdelen voor de nieuwe aanleg van Amelisweerd droeg de naam 'Jardin du Roi'. Die naam was gereserveerd voor een Nationale Plantentuin tot de oprich- ting waarvan Lodewijk in juli 1808, twee

J.W. Thomeze, Kaart van het gebied tussen de stad Utrecht en de landgoederen Amelisweerd met de geplande locatie van het nieuwe paleis en de 'prommenades publiques' die het paleis met de stad moesten verbinden, Augustus 1808.

□ COLLECTIE NATIONAAL ARCHIEF

dagen na zijn inspectie van Amelisweerd, bij koninklijk decreet besloten had. De tuin moest worden ingericht naar Parijs' en Weens voorbeeld en zou onder andere een menagerie en museum voor natuurhistorie bevatten. Daarop vooruitlopend liet de koning in 1808 een aantal botanische collecties en verschillende exotische dieren aankopen, waaronder een leeuw, een tijger, een panter, een zebra en een groep apen. Deze Nationale Plantentuin past in een reeks van andere nationale instituten die na de revolutie tot stand waren gekomen en die door Lodewijk werden ondersteund dan wel opgericht, waaronder een Nationale Konst-Galerij (de voorloper van het huidige Rijksmuseum), een nationaal archief, een nationale bibliotheek en een Koninklijk Instituut van Wetenschappen. Deze instituten waren allemaal in Den Haag of Amsterdam gevestigd, maar het lijkt er dus op dat hij met het idee speelde om in ieder geval één daarvan aan Utrecht toe te bedelen.

Amelisweerd te koop

Lodewijks vastbeslotenheid om de landgoederen Amelisweerd aan te kopen en de plannen die hij vervolgens liet maken, tonen aan dat hij Utrecht na zijn vertrek naar Amsterdam bepaald niet de rug had toegekeerd. Utrecht en Amelisweerd voorzagen nog steeds, veel meer dan Amsterdam en omgeving, in Lodewijks behoefte aan een gezonde leefomgeving. Was Lodewijk langer aangebleven als koning van Holland, dan werd het oosten van Utrecht vandaag de dag wellicht gedomineerd

door een stedenbouwkundige aanleg met Franse allure met op Amelisweerd een heus koninklijk paleis en nationaal instituut. Het mocht niet zo zijn.

Gedurende het jaar 1809 verloor Lodewijk Napoleon zijn interesse in Amelisweerd. De meningsverschillen met zijn broer over het bestuur van het land liepen in dat jaar steeds hoger op. Omdat Lodewijk het einde van zijn koningschap zag naderen, liet hij de landgoederen te koop zetten. Zijn maîtresse, mevrouw Ducoud-

ray, was zo slim om op dat moment de eigendomsgegevens van het aan haar geschonken huis bij de rentmeester op te eisen. Of ze die ook daadwerkelijk heeft gekregen, is niet bekend. Aangezien alle percelen, huizen en hofsteden van de twee landgoederen in 1811 aan Paulus Willem Bosch Van Drakestein werden verkocht, zal mevrouw Ducoudray haar biezen hebben gepakt. Op 1 juli 1810 deed Lodewijk afstand van de troon en koos hij voor een ballingschap in Oostenrijk.

Noot

- 1 Tijdens archiefonderzoek en de restauratie van het Chinese behang is geconstateerd dat het Chinese landschapsbehang ná de bewoningsperiode van Lodewijk Napoleon moet zijn opgehangen. Het behang is weliswaar in de 18e eeuw vervaardigd, maar werd pas opgehangen in de periode dat de familie Bosch van Drakestein het landhuis in bezit had, vermoedelijk in de 19e eeuw. De andere Chinese behangsels in het landhuis zijn vermoedelijk wel in de 18e eeuw opgehangen.

Bronnen

Dit artikel is gebaseerd op een onderzoeksrapport in 2011 geschreven in opdracht van de afdeling Stedenbouw en Monumenten van de Gemeente Utrecht ten behoeve van de restauratie en herbestemming van het landhuis Oud-Amelisweerd: Sander Karst, *Een baron, een koning en een burgemeester 1760 - 1830. 70 jaar wooncultuur in Oud-Amelisweerd* (Utrecht 2011). Een uitgebreid notenapparaat met verwijzingen naar literatuur en archiefstukken is in dit rapport terug te vinden. De voornaamste stukken bevinden zich in het Nationaal Archief, Koninklijk Huisarchief en de Archives Nationales (Parijs). Voor Lodewijks plannen voor de oprichting van een Nationale Plantentuin zie: Ben Groen, 'De tuinen van Lodewijk Napoleon', in: Paul Rem en George Sanders (red.), *Lodewijk Napoleon. Aan het hof van onze eerste koning* (Zutphen 2006) 37-45. Ik bedank Maarten van Deventer voor zijn bijdrage aan dit onderzoek.

Utrecht in verandering 1

Het Vredenburg met een zee van auto's, in de oostgevel de Vreeburg-bioscoop van Rietveld. De ontdekkingen - oh ja, zo was het ooit! - op het omslag van *De getekende stad* wekken verwachtingen die dit grote, dikke boek volledig waarmaakt. Uit de collectie 20e-eeuwse topografische tekeningen van Het Utrechts Archief selecteerde Toliën Wilmer er ruim 400 en voorzag die van informa-

tieve toelichtingen. Beeld - werk van 90 kunstenaars - en tekst maken duidelijk hoe Utrecht in de loop van de 20e eeuw drastisch van aanzien veranderde, al zijn er - gelukkig - ook locaties waar alleen het straatmeubilair vervangen lijkt.

De meeste kunstenaars streefden naar een realistische weergave, maar alle tekeningen ademen hun eigen sfeer door de verschillen in techniek, stijl en perspectief. Ze laten de Utrechter op een andere manier naar zijn stad kijken. Soms vol herkenning, soms vol verbazing. Een boek om vaak open te slaan.

Tot eind april volgend jaar is er iedere twee maanden een andere selectie van de originele tekeningen te zien in Het Utrechts Archief aan de Hamburgerstraat. De eerste expositie *Van Zuilen tot Lombok* toont tot 9 januari tekeningen van het noorden en westen van de stad. Daarna volgt *Utrecht Centrum* en vanaf half maart *Van Wittevrouwen tot Hoograven*, het oosten en zuiden.

Toliën Wilmer, *De getekende stad. Utrecht in tekeningen 1900-2000. Utrecht: Matrijs, 2016. ISBN 978 90 5345 507 4. 360 blz., € 39,95.*

Utrecht in verandering 2

Ook vertegenwoordigd in voorgaand boek is Jeroen Hermkens. Hij streeft in zijn krachtige, expressieve schilderijen en litho's geen realistische weergave na maar probeert de ziel van de Utrechtse stadsgezichten te vangen. Men-

sen ontbreken, zelfs op de schilderijen van de bouwwerkzaamheden in Uithof, Leidsche Rijn of stationsgebied. Een ruime selectie van zijn werk is in *Mijn stad* gecombineerd met de persoonlijke herinneringen van Willem Gispén (1943), Utrechter van geboorte en van 2001 tot 2007 rector magnificus van de universiteit. Zijn mijmeringen over plekken, personen en gebeurtenissen lardeert hij met historische feiten en poëzie van dichters die zich door de Domstad lieten inspireren.

Tekst en beeld staan in dit mooi verzorgde boek los van elkaar. In feite krijgt de lezer twee zwerftochten door de stad aangeboden en het zal van persoon tot persoon verschillen welke daarvan het meest bevalt.

Willem Hendrik Gispén en Jeroen Hermkens, *Mijn stad. Utrecht door Gispén en Hermkens. [Beilen:] Pharos uitgevers, 2016. ISBN 978 90 79 399 82 6. 155 blz., € 29,90.*

Utrecht in verandering 3

Een derde boek, van kloek formaat, dat in beeld brengt hoe de stad veranderd is, is *Metamorfose Leidsche Rijn*. Fotograaf Gerry Hurkmans heeft twintig jaar lang vanuit een hoogwerker en een vliegtuigje vastgelegd hoe de verschillende wijken van Leidsche Rijn zich van oud land tot nieuwe woongebieden ontwikkelden. Hij deed dat steeds per locatie vanuit hetzelfde perspectief onder vergelijkbare (wolkenloze) weersomstandigheden. Het resultaat is een fascinerende reeks landschappelijke gedaantewisselingen. Op een bijgevoegde losse kaart is te zien op welke 63 locaties de foto's gemaakt zijn.

Dit boek is meer dan alleen een fotoboek. Het bevat allerlei feiten over de grootste Vinexlocatie van het land (bijvoorbeeld: oppervlakte 5 bij 5 kilometer, aantal inwoners in 2030 100.000), een terugblik van betrokkenen van het eerste uur en korte hoofdstukjes over onderwerpen als de eerste bewoners, natuur en landschap, Romeinse vondsten en de parken. Het boek is vooral een lofzang op wat er tot nu toe bereikt is en dat is - denk aan het verleggen en deels overkappen van de A2, de drie nieuwe bruggen, de twee nieuwe stations, de 25.000 gerealiseerde woningen, het Máximapark en Castellum Hoge Woerd - zeker indrukwekkend. Het boek vertelt niet - dat was ook niet de bedoeling - de ervaringen met twintig jaar wonen en werken in Leidsche Rijn, maar het maakt er wel nieuwsgierig naar.

Gerry Hurkmans (fotografie en samenstelling), *Metamorfose Leidsche Rijn. twintig jaar Leidsche Rijn in beelden 1996-2016. Z.p.: Studio Metamorfosen, 2016. ISBN 978 90 825910 0 2. 264 blz., € 49,50.*

Ook verschenen

Janjaap Luijt, *Van gevelsteen tot edelsteen, wandelend langs Utrechtse goud- en zilvernijverheid*. Utrecht: Sieraden van Utrecht, 2016. ISBN 978 90 809328 9 0. 48 blz. Verkrijgbaar in de boekhandel of door € 6,95 over te maken op rekening NL84 SNSB 0939 0406 11 t.n.v. St. Sieraden van Utrecht o.v.v. uw adres. Ruim toegelichte wandelroute door de Utrechtse binnenstad langs plaatsen waar restanten zijn of verdwenen zijn van activiteiten van juweliers en goud- en zilversmeden.

Hans Zijlstra, *100 jaar Belgenmonument in Amersfoort. Stilstaan bij WO1*. Amersfoort: Gemeente Amersfoort en Archief Eemland, 2016. ISBN 978 90 825717 0 7. 48 blz., € 3,00 (bij Archief Eemland) € 5,00 (boekhandels en VVV Amersfoort). Bijna gratis, mooi verzorgd boekje over voorgeschiedenis, totstandkoming en restauraties van het grootste nationale monument in Nederland. Het werd gebouwd door Belgische militairen ter herinnering aan de internering in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Klanten rennen het terrein van Emmaus Haarzuilens op zodra de markt open is.

□ COLLECTIE EMMAUS HAARZUILENS

Van voddenrapers tot modern kringloopbedrijf

50 jaar wonen en werken bij Emmaus Haarzuilens

Een kringloopbedrijf op een kasteelterrein: een niet zo voor de hand liggende combinatie. Toch is dat al vijftig jaar de plek waar Emmaus Haarzuilens actief is. Van dichtbij, maar ook van heinde en verre komen mensen naar de woensdag- of zaterdagmarkt om tweedehands artikelen te kopen. Maar Emmaus Haarzuilens is méér dan een kringloopbedrijf: het is ook een idealistische woonwerkgemeenschap, die met de opbrengsten van het bedrijf wereldwijd projecten ondersteunt.

Emmaus Haarzuilens werd gesticht naar het voorbeeld van de Emmausgemeenschappen in Frankrijk. Grondlegger daarvan was de Franse priester Abbé Pierre, in 1912 geboren als Henri Grouès. Tijdens de Tweede Wereldoorlog gebruikte hij bij zijn verzetsactiviteiten de schuilnaam Abbé Pierre. In 1945 trad hij toe tot het Franse parlement. Zes jaar later verliet hij het parlement om zijn leven te wij-

den aan de zorg voor de armen. Om inkomsten te genereren begon hij met het inzamelen en verkopen van tweedehands spullen. Zijn idealen spraken velen, vooral jongeren, aan. Uiteindelijk groeide het initiatief van Abbé Pierre uit tot een wereldwijde beweging met 350 groepen. In Nederland zijn er nu acht woonwerkgemeenschappen, waaronder drie in de provincie Utrecht: Emmaus Haar-

zuilens, Emmaus Parkwijk en Emmaus De Bilt. Voor zijn beweging koos Abbé Pierre de naam Emmaus, naar het Bijbelverhaal over twee pelgrims die na Jezus' kruisdood gedesillusioneerd terugkeren van Jeruzalem naar hun huis in het dorpje Emmaus. Onderweg krijgen ze gezelschap van een onbekende reiziger. Pas na verloop van tijd herkennen ze in hem Jezus zelf, die is opgestaan uit de dood. Voor Abbé Pierre betekende dit hoopvolle verhaal een 'punt achter de wanhoop'. Zijn motto was: help jezelf door anderen te helpen.

Eerste in Nederland

Ook in Nederland kreeg de Emmausbeweging navolging. In 1958 verscheen het eerste nummer van het tijdschrift *Honger en dorst* (naar het Franse *Soif et faim*) en werd de Stichting Emmausvrienden Nederland opgericht. Zeven jaar later vond de eerste grote inzamelingsactie plaats in Hilversum, waarbij f35.000,- werd opgehaald voor het dorp Djemila in Algerije. Na een ontmoeting tussen Abbé Pierre en Gabrielle barones van Zuylen van Nijevelt op vliegveld Le Bourget in Parijs stelde de barones, die zeer onder de indruk was van het werk van de Abbé, in het najaar van 1966 een stukje van het terrein van Kasteel De Haar ter beschikking aan de Emmausbeweging. Het was een hectare groot en er stonden twee varkensstallen en een kippenloods, die ooit bij een pachtboerderij hadden gehoord.

Nu er een locatie was gevonden, kon hier de eerste Nederlandse Emmauscommunauteit worden opgericht. De eerste 'responsable' was Wim Veer. Hij kreeg al snel gezelschap van Joop, Chris, Els, Jan en Tilly 'met haar vele gordijntjes, kleedjes en ondefinieerbare maar lekkere soepen'.¹ Om te beginnen werd de kleinste stal uitgemest en provisorisch als woonplek ingericht. Met gordijnen en spaanplaat werden afgescheiden ruimtes gecreëerd. Al snel werd gestart met het ophalen van tweedehands goederen en werd onderdak geboden aan de eerste gasten en daklozen. In de eerste jaren werd het terrein verder ontwikkeld. Ook de andere gebouwen werden onder handen genomen en in de zomer van 1967 kwamen vrijwilligers uit binnen- en buitenland om te helpen met de (ver)bouwactiviteiten. In 1969 kon er een hele nieuwe loods worden gebouwd dankzij een gift van acteur Charlie Chaplin. Als gast op het kasteel bij

Abbé Pierre op bezoek bij Emmaus Haarzuilens, 1967.

□ COLLECTIE EMMAUS HAARZUILENS

het jaarlijkse haringfeest had hij gehoord van het werk van Emmaus. Dat trof hem zo, dat hij de helft van de Erasmus-prijs, die hij kort daarvoor had ontvangen (f25.000,-), aan Emmaus Haarzuilens schonk.

Het terrein van Emmaus lag (en ligt) aan de rand van het dorp Haarzuilens, aan het eind van de Eikstraat. De bewoners van het dorp met de popperige huizen met de roodwitte luiken keken aanvankelijk soms ietwat argwanend naar de nieuwkomers. Sommigen dachten dat er een aantal verstoten nonnen en paters was neergestreken.² Op 13 februari 1967 kwamen zeventig dorpelingen naar een voorlichtingsavond in Café Miltenburg. Daar konden zij hun vragen stellen, zoals over nadelige gevolgen die het dorp wellicht zou kunnen ondervinden gezien de achtergrond van sommige bewoners. Anderen zagen juist de voordelen: zo kon de plaatselijke drumband nog best wat nieuwe leden gebruiken. Het café bleef ook later de ontmoetings-

Een van de varkensstallen tijdens de verbouwing, 1967.

□ COLLECTIE EMMAUS HAARZUILENS

De verkoop van tweedehands goederen vindt op woensdag en de laatste zaterdag van de maand plaats op het terrein van Emmaus Haarzuilens, 1967.

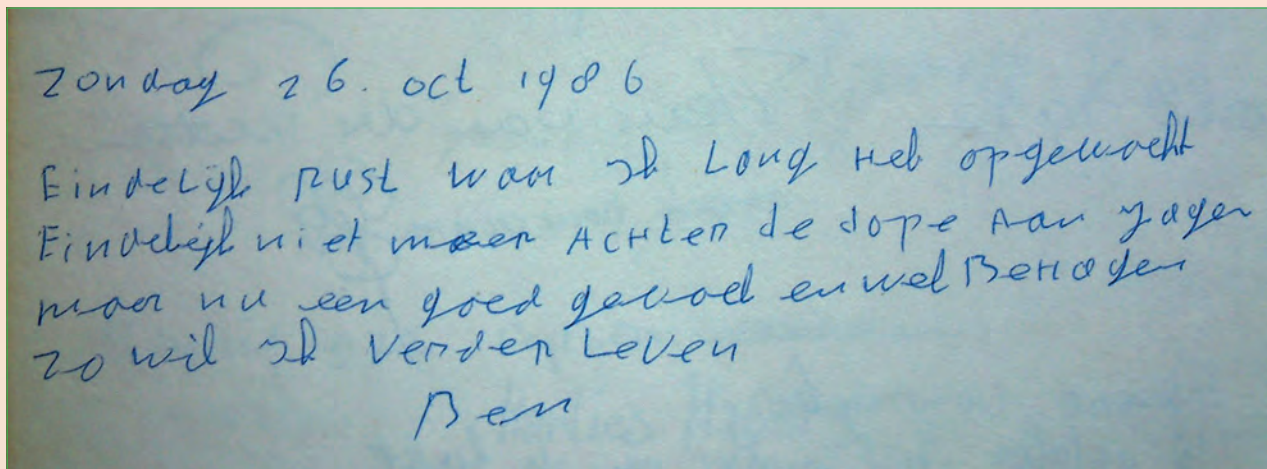
□ COLLECTIE EMMAUS HAARZUILENS

plek voor leden van de communiteit en de dorpsbewoners. Na verloop van tijd meldden zich verschillende dorpsbewoners als vrijwilliger bij Emmaus en kwamen ook kinderen na schooltijd helpen.

Welvaartsresten

De eerste vijf jaar werden vooral oud papier en ijzer ingezameld. Later verschoof het zwaartepunt naar consumptiegoederen. Het ophalen en verkopen van tweedehands spullen ('welvaartsresten') was niet alleen een middel om in het levensonderhoud te kunnen voorzien, maar vormde ook een protest tegen de consumptiemaatschappij en de oneerlijke verdeling van de welvaart. Daar kwam bezorgdheid over het milieu nog bij. Hergebruik van goederen droeg bij aan duurzaamheid en minder afval en vervuiling. En tweedehands spullen waren er genoeg. Het bestelbusje, waarmee de goederen bij mensen thuis werden opgehaald, werd al snel ingeruild voor een vrachtwagen. Niet alleen het aanbod, maar ook de vraag was groot. De markten op woensdag en zaterdag en de jaarlijkse grote Pinkstermarkt trokken duizenden kopers. Op woensdag vooral veel handelaren en op zaterdag meer het 'gewone' publiek, zoals mensen met een smalle beurs, verzamelaars en studenten. De opbrengsten van de markten waren van het begin af aan zo groot, dat na aftrek van kosten voor levensonderhoud en investeringen in het bedrijf, er veel geld overbleef dat aan goede doelen dichtbij en ver weg werd (en wordt)

Uit het gastenboek, 1986

□ COLLECTIE EMMAUS HAARZUILENS

geschonken. De spullen die Emmaus Haarzuilens binnenkrijgt en verkoopt geven een mooi tijdsbeeld: van droogkappen in de jaren 80 tot hometrainers, dvd's en de eerste platte televisieschermen nu.

Woonwerkgemeenschap

Eind jaren 70 braken er roerige tijden aan. Bewoners vonden zowel de organisatie van de beweging als de interne organisatie onder leiding van de responsable te hiërarchisch. Hun roep om meer inspraak en democratisering paste in de tijdgeest. De groepsverantwoordelijkheid die vervolgens werd ingevoerd leidde al gauw tot chaos. Er was geen duidelijke visie meer en de structuur ontbrak. Verschillende pogingen die te herstellen leden schipbreuk. De overdracht van de leiding van één responsable naar een driemanschap bood onvoldoende soelaas. De opnamestop waartoe in 1979 werd besloten zorgde tijdelijk voor meer rust. Toen er weer mensen opgenomen werden, raakte de samenstelling van de groep uit balans: er waren te weinig mensen die verantwoordelijkheid droegen en te veel mensen die soms zelfs misbruik maakten van de gemeenschap. Ondertussen liepen ook de inkomsten terug: tussen 1979 en 1981 zelfs met 40 procent.³

In 1986 werd Emmaus Haarzuilens een zelfstandige stichting. Na het vertrek van enkele bewoners verbeterde de sfeer en werd de groep hechter. Het bedrijf stond voortaan niet meer op de eerste plaats, maar de mensen in de woonwerkgemeenschap. De werkdruk werd verkleind door inperking van het werkgebied, verkorting van de werkweek en het verminderen van het aantal markten. Ondanks - of misschien juist dankzij - deze maatregelen groeide de omzet.

De bewonersgroep van Emmaus Haarzuilens is altijd divers geweest. Naast enkele vaste bewoners, die hier uit idealisme voor hadden gekozen, woonden er ook altijd voor kortere of langere tijd mensen die een steuntje in de rug nodig hebben, zoals dak- en thuislozen, mensen met een drugsverleden of ex-gedetineerden. De bewoners krijgen kost en inwoning en zakgeld, dat van f10,- in 1966 is opgelopen tot € 50,- per week nu. Tegenwoordig heeft iedere bewo-

ner een eigen kamer, die ingericht kan worden met tweedehands meubels. Naast de bewoners is er altijd een grote groep vrijwilligers geweest die op allerlei manieren hun steentje bijdragen. Naast Emmaus Haarzuilens ontstonden vanaf de jaren 80 ook andere kringloopbedrijven die sociale werkgelegenheid boden door mensen in probleemsituaties aan het werk te helpen. Zo werd in 1982 Stichting Kringloopcentrum Utrecht De ARM (Alternatieve Renovatie Maatschappij) aan de Oudegracht opgericht.

Andere initiatieven

Toen het beter ging met de woonwerkgemeenschap kwam er ook ruimte voor nieuwe activiteiten. In 1987 opende Emmaus Haarzuilens een tweedehandskledingwinkel aan de Mgr. Van de Weteringstraat in Utrecht. Emmaus profiteerde van de economische vooruitgang. Nederland krabbelde weer op uit de crisis, waardoor er meer spullen en

Het in 2008 vernieuwde middenterrein ('de tweede brink van Haarzuilens') en de nieuwe loods met zonnepanelen. Rechts staat de bus waarmee goederen worden opgehaald.

□ FOTO MIEKE HEURNEMAN

Het in 1996 gebouwde woonhuis en kantoor van Emmaus Haarzuilens.

□ FOTO MIEKE HEURNEMAN

goederen van betere kwaliteit werden afgedankt. Daarbij groeide onder het publiek het milieubewustzijn gestimuleerd door overheidscampagnes voor het scheiden van afval. Emmaus Haarzuilens ging steeds meer samenwerken met andere kringloopbedrijven, zoals Stichting De ARM, en met de gemeente. Ze sloot zich ook aan bij de Branchevereniging van Kringloopbedrijven Nederland (BKN). Emmaus Haarzuilens heeft altijd veel geïnvesteerd in contacten met andere gemeenschappen wereldwijd.

Emmaus Haarzuilens was één van de oprichters van Stichting De Tussenvoorziening voor hulp aan dak- en thuislozen. Verder werd in 1995 de Emmaus Retourshop

opgericht in een parkeergarage in Overvecht en in 2001 volgde een Emmauswinkel in Lombok. Het pand werd gedeeld met Nachtopvang in Zelfbeheer (NoiZ) en De Tussenvoorziening. Een ander bijzonder initiatief was de oprichting van 't Groene Sticht - Emmaus Parkwijk in Leidse Rijn, waarbij de GroenLinks-politicus Ab Harrewijn een cruciale rol speelde. Ook hier kwam een woon-, werk- en opvanglocatie. Emmaus Haarzuilens steunde dit met financiële giften en een lening van een half miljoen gulden. Naast een Emmaus-woonwerkgemeenschap kwamen hier nog andere voorzieningen als een restaurant van Reinaerde, waar verstandelijk gehandicapten werken, een buurtwerkplaats, daklozenhuisvesting en sociale huurappartementen.

Nieuw huis en 'brink'

De bouw van een nieuw huis in 1996, ter vervanging van de voormalige varkensstal, luidde een nieuwe periode in voor Emmaus Haarzuilens. Het werd een energievriendelijk en duurzaam gebouw. Op de eerste verdieping bevinden zich twaalf slaapvertrekken en beneden zijn de gemeenschappelijke ruimtes als huiskamer, keuken, wasruimte, voorraadkamer en kantoor. De woonwerkgemeenschap richtte zich van toen af minder op dakloze nachtslapers en er kwam een meer gestructureerd opnamebeleid. Emmaus Haarzuilens is nadrukkelijk geen hulpverleningsinstantie, maar biedt mensen in probleemsituaties een plek om tot rust te komen. Mensen die elders afgeschreven zijn, krijgen hier een tweede kans. Alle bewoners werken mee in het bedrijf. Het vaste dagritme biedt hen structuur. Gemiddeld blijven bewoners zo'n tweeëneenhalf jaar en kunnen ze daarna weer op eigen benen staan in de maatschappij. De laatste jaren is er meer stabiliteit in de groep en zijn er ongeveer tien langdurige bewoners en vier plekken met wisselende bewoners.

Na het huis is intussen ook het middenterrein aangepakt. De oude loods is gesloopt, waardoor een mooie open ruimte is ontstaan, die Emmausmensen trots 'de tweede brink van Haarzuilens' noemen. Naast het middenterrein kwam een nieuwe loods. Verder werden in de loop der jaren 151 zonnepanelen geplaatst, die zoveel stroom opleveren dat de energierekening teruggebracht kon worden naar € 28,- in 2015.

Met de bouw van het nieuwe huis werd voor 25 jaar een nieuwe pachtovereenkomst gesloten met de familie Van Zuylen van Nijevelt. Voor een symbolisch bedrag van f1,- per jaar kon Emmaus Haarzuilens gebruik blijven maken van het terrein. Inmiddels is het kasteelterrein overgegaan in handen van de Stichting Natuurmonumenten. De oude afspraken bleven van kracht. Natuurmonumenten streeft ernaar om de natuur in het gebied ten westen van Utrecht te ontwikkelen en sommige gebieden meer toegankelijk te maken voor recreanten, onder andere uit vinexlocatie Leidse Rijn. Er zijn diverse nieuwe wandel- en fietspaden aangelegd, wat zorgt voor meer toeristen in het dorp (en nieuwsgierigen op het terrein van Emmaus), en er komt een 'voedselbos'. Emmaus Haarzuilens profiteert ook mee van de toegenomen recreatie doordat campings in de buurt de markten promoten als activiteit voor kampeer-

Muurschildering 'Kringloopwinkel Lombok' (Emmaus) bij de ingang van de winkel (Makassarstraat 36), 2014.

□ FOTO DICK GOOSEN | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Vrijwilliger Gert Grundmann bij zijn boekenafdeling.

□ FOTO MIEKE HEURNEMAN

ders. De bouw van Leidsche Rijn heeft de afgelopen decennia ook voor een grotere markt gezorgd, zowel wat betreft het aanbod als de vraag naar tweedehands goederen.

Crisisbestendig

De afgelopen jaren heeft het kringloopbedrijf van Emmaus Haarzuilens weinig last gehad van de crisis, net als in de jaren 80 overigens. Mensen blijven spullen wegdoen, alleen zijn die spullen de laatste jaren van iets mindere kwaliteit dan voorheen. Ook zijn er minder echt bijzondere voorwerpen. Veel mensen proberen die eerst te verkopen via internet. Pas als ze ze op Marktplaats niet kwijtraken, komen ze bij Emmaus terecht. Waar de crisis zich veel sterker deed voelen, was in de toenomen schuldenproblematiek van de tijdelijke bewoners van Emmaus Haarzuilens. Ook in de ondersteuning van externe projecten speelde Emmaus Haarzuilens in op actuele problemen. Zo creëerde ze in een tijd waarin de Bed-bad-brood-discussie speelde, samen met de Tussenvoorziening een opvangplek voor vluchtelingen. Na twee jaar heeft de gemeente dit overgenomen. Zonder het sociaal durfkapitaal van Emmaus Haarzuilens was dit niet zo snel van de grond gekomen.⁴

Als we de balans opmaken van vijftig jaar Emmaus Haarzuilens komen astronomische cijfers uit de bus. Zo heeft ze in die vijftig jaar duizend mensen voor korte of lange tijd geherbergd, is er twintigduizend ton goederen ingezameld en is er 3,5 miljoen euro beschikbaar gesteld aan (inter) nationale projecten.⁵

Waardering voor de activiteiten resulteerde in 2016 onder andere in de koninklijke onderscheiding die drie vrijwilligers kregen en de Zilveren Stadspenning die dragende krachten Jos van der Meer en Hermien Vat de Zilveren Stadspenning ontvingen uit handen van burgemeester Jan van Zanen. Het vijftigjarig jubileum werd gevierd met een reünie en een dorpsbarbecue met twee varkens aan het spit, waar zo'n honderd dorpelingen bij aanwezig waren. Het jubileum is een mijlpaal, maar zeker geen eindpunt. De professionalisering gaat verder en Emmaus Haarzuilens hoopt binnenkort het BKN-keurmerk te verwerven. Het kopen van vintage spullen wint nog steeds aan populariteit, dus vraag naar tweedehands goederen zal blijven. Dat blijkt ook uit cijfers van de BKN; de tweedehands markt groeit. Dat geldt zowel voor het aantal kringloopwinkels, de omzet als het aantal klanten.⁶ Sinds 2009 organiseert de BKN jaarlijks in oktober de Nationale Kringloopdag.

Hoewel het kopen van tweedehands artikelen tegenwoordig heel gewoon is, blijft het voor sommige mensen een taboe. Zo riep een vrouwelijke klant dit jaar toen haar aankopen in een linnen jubileumtasje van Emmaus Haarzuilens werden verpakt verschrikt: 'Maar dan ziet iedereen dat ik bij Emmaus ben geweest!?' Waarop de verkoopster het linnen tasje verving door een plastic exemplaar van een duur schoenenmerk. Hoe Emmaus Haarzuilens haar toekomst ziet? Jos van der Meer: 'De mogelijkheden om de wereld te verbeteren zijn nog niet uitgeput.'⁷

Noten

- 1 Uit de *Emmaus Jubileumkrant* 1976, geciteerd bij Mieke Heurneman, *Samen wonen, samen werken, samen delen. 40 jaar Emmaus Haarzuilens 1966-2006* (Haarzuilens 2006) 9. Dit boek is gebaseerd op het archief van Emmaus Haarzuilens (tijdschriften, krantenknipsels, gastenboek, foto's) en gesprekken met enkele bewoners.
- 2 *Algemeen Handelsblad*, 14-2-1967.
- 3 Heurneman, *Samen wonen, samen werken, samen delen*, 18.
- 4 Interview met Jos van der Meer, 23 september 2016.
- 5 Sonja Appelman en Suzanne Hautvast, *Je hebt niks en je hebt alles. 50 jaar Emmaus Haarzuilens. Portretten van mensen die Emmaus een warm hart toedragen* (Haarzuilens 2016) 52-53.
- 6 De gemiddelde omzet van de bij de BKN aangesloten kringloopbedrijven bedroeg in 2015 7 procent meer dan in 2014. Het aantal klanten was gegroeid van 11 miljoen naar 11,5 miljoen, onder wie gemiddeld 3,3 procent meer betalende klanten dan in 2014. (Bron: artikel '2015 was een goed jaar voor de kringloop' op <https://www.kringloopwinkels.nl/onderwerp/nieuws/>, geraadpleegd 2-10-2016).
- 7 Documentaire 'Meekijken bij de Emmaus' van Kruispunt tv/RKK 2012.

Bronnen

Appelman, Sonja en Suzanne Hautvast, *Je hebt niks en je hebt alles. 50 jaar Emmaus Haarzuilens. Portretten van mensen die Emmaus een warm hart toedragen* (Haarzuilens 2016).
 Heurneman, Mieke, *Samen wonen, samen werken, samen delen. 40 jaar Emmaus Haarzuilens 1966-2006* (Haarzuilens 2006).
 Interview met Jos van der Meer, 23 september 2016.
<https://emmaus-utrecht.nl/vestigingen/emmaus-haarzuilens>
<https://www.kringloopwinkels.nl>
 Documentaire 'Meekijken bij de Emmaus' van Kruispunt tv/RKK 2012.

In memoriam Chris van Deventer

(Utrecht, 3 november 1938 - Vleuten, 5 augustus 2016)

Chris van Deventer laat de Maartenspenning zien.

□ FOTO TON VAN DEN BERG

Als 8-jarig jongetje dwaalde hij graag door de stad en stond dan uren bij de opgravingen op het Domplein te kijken. De jonge Chris van Deventer kreeg een boekje van de VVV in handen met daarin het levensverhaal van St. Maarten, de schutspatroon van de stad Utrecht. Daarna ontdekte hij dat St. Maarten op tal van plaatsen in de stad afgebeeld is. Het was het begin van een levenslange fascinatie en bron van inspiratie voor zijn eigen leven.

Chris voelde zich zeer betrokken bij de geschiedenis van Utrecht en het behoud van ons erfgoed. Hij streed tegen de demping van de singels en de bouw van Hoog Catharijne en voor het behoud van monumentale woonhuizen. Hij was een actief lid van de Vereniging Oud-Utrecht en het Utrechts Monumenten Fonds. Ook was hij betrokken bij de restauratie van de Janskerk.

Niet alleen gebouwen, ook mensen en dan vooral de meest kwetsbare onder hen hadden zijn warme belangstelling. Zo werd hij pastoraal werker en was hij mede-oprichter van het Catharijnehuis, opvang voor dak- en thuislozen. Chris was niet alleen gegrepen door de historische betekenis van St. Maarten, maar ook door diens actuele boodschap van samen delen, gerechtigheid en naastenliefde.

Dat laatste vormde voor Chris de kern van zijn streven naar herwaardering van Utrechts schutspatroon. Zo'n 1300 jaar geleden al wijdde Willibrord, aartsbisschop der Friezen, de voorganger van de huidige Domkerk aan de heilige Martinus. Het verhaal van St. Maarten komt niet alleen terug in het stadswapen, maar ook in de identiteit van Utrecht als gast-vrije stad, waar iedereen zich welkom, vrij en veilig kan voelen en waarin niemand aan zijn lot wordt overgelaten. Vasthoudend liet Chris deze boodschap in en buiten de stad steeds weerklinken, zoals hij ook de klokken van de Utrechtse kerken tot klinken bracht als gewaardeerd lid van het Utrechts Klokkenluidersgilde, waarvan hij 35 jaar geleden mede aan de basis stond.

In 1979 nam hij het initiatief voor de eerste St. Maartensviering vanuit zijn eigen woning op de Ezelsdijk. Op zijn initiatief zocht Utrecht contact met andere St. Maartenssteden in Europa, waaronder Tours, de stad waar St. Maarten (ca. 316 -397) bisschop was. Utrecht is nu volwaardig lid van het Europees Netwerk van Culturele Centra Saint Martin, waarbij inmiddels steden in tien landen aangesloten zijn. Een kroon op zijn initiatief was in 2012 de toevoeging van de Utrechtse Sint Maartensviering op de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed.

Maartenspenning

Het verhaal van de Romeinse soldaat die bij de stadspoort van Amiens zijn mantel deelde met een bedelaar was voor Chris ogenschijnlijk een metafoor voor zijn eigen handel- en leefwijze. Het is op zijn conto te schrijven dat dit tijdloze verhaal is teruggebracht in de hoofden en harten van de Utrechters en dat de viering van St. Maarten vast onderdeel van het Utrechtse culturele leven is geworden. Daarnaast verdient Chris veel bewondering en waardering voor zijn jarenlange inzet voor het behoud van materieel en immaterieel erfgoed in Utrecht en voor zijn directe betrokkenheid bij veel (kwetsbare) Utrechters. Het is daarom meer dan verdiend dat burgemeester Jan van Zanen hem op 24 juni van dit jaar de Maartenspenning van de stad Utrecht uitreikte.

Kasper Driehuijs

Voorzitter Stichting Sint Maarten Utrecht.

Historisch Café

Op *vrijdag 9 december* vertelt filosoof en literatuurhistoricus Niels Bokhove onder de titel *Reconstructie van een reconstructie. Dada in Utrecht in 1923 en 2013* hoe drie jaar geleden de heropvoering van de beruchte Dada-soiree in het Gebouw van K&W totstandkwam. De succesvolle voorstelling vond plaats ter viering van het 90-jarig bestaan van de Vereniging Oud-Utrecht in 2013.

Ondanks hun dappere rol in het verzet is de titel van de lezing die Jos van Dijk houdt op *vrijdag 13 januari*. Onder dezelfde titel publiceerde hij dit jaar een boek over het isolement van de Nederlandse communisten in de Koude Oorlog. Hij gaat in op de gebeurtenissen in Hongarije in november 1956 en de daarop volgende hetze tegen communisten die zich onder andere in Utrecht afspeelde. Jos van Dijk is socioloog en bestuurslid van de Stichting tot Beheer van de Archieven van de CPN.

Een maand later, op *vrijdag 10 februari*, is het de beurt aan Joop Swieringa, gids bij het Gilde Utrecht. Zijn lezing handelt over Utrecht, de Reformatie en de eeuwenlange gevolgen daarvan voor de stad en zijn inwoners.

Het Historisch Café vindt plaats in de Smeenzaal van het Bartholomeus Gasthuis in de Lange Smeestraat. Zaal open om 16.30 uur. De voordracht begint om 17.15 uur en duurt circa 45 minuten.

Lezing Utrechtse seriemoordenaar

Op *woensdag 25 januari* houden Sanne en Jan Terlouw een lezing naar aanleiding van hun vorig jaar verschenen thriller *In huis met een seriemoordenaar* over Hans van Zon, de Utrechter die in 1967 in zijn geboortestad minstens drie moorden pleegde.

De lezing vindt plaats in de Smeenzaal van het Bartholomeus Gasthuis en begint om 19.30 uur. Inloop vanaf 18.45 uur. Aanmelden via e-mail bij Jaap van Laar: vanlaar123@casema.nl. Kosten bedragen € 5,-, te voldoen bij binnenkomst.

Van der Monde-lezing

Op *dinsdag 7 februari* houdt fysisch geograaf Marieke van Dinter de 31e Van der Monde-lezing getiteld *Vroege rivierlopen in Utrecht. Ontwikkeling van de rivierlopen in en om de stad Utrecht in de Romeinse tijd en vroege middeleeuwen*.

Al meer dan een eeuw lang houden archeologen, historici en geologen zich bezig met de vraag waar de rivierbeddingen van Rijn en Vecht lagen binnen de Utrechtse stadsgrenzen. Op basis van recent geo-archeologisch onderzoek en herinterpretatie van oudere opgravingsgegevens heeft Marieke van Dinter de ligging en ontwikkeling van die rivierlopen gereconstrueerd. Tijdens de lezing presenteert ze de reconstructie van landschap en rivieren en vertelt ze hoe ontwikkelingen daarin van invloed waren op de bewoning van het gebied.

Marieke van Dinter werkt sinds 1997 bij ADC Archeoprojecten. Ze was betrokken bij vele opgravingen in Leidsche Rijn en werkte daarnaast aan een promotieonderzoek aan de Universiteit Utrecht over de ontwikkeling van de Oude Rijn vanaf de Romeinse tijd.

Toegang tot de lezing is gratis, maar vanaf dit jaar uitsluitend mogelijk via vooraanmelding via de website van Oud-Utrecht. U kunt daarvoor van 15 januari tot en met 1 februari terecht op www.oud-utrecht.nl > agenda > Van der Monde-lezing. Per aanmelding kan één persoon worden opgegeven. Ter bevestiging krijgt u het toegangsbewijs toegestuurd per e-mail. Als u niet beschikt over internet, vraag dan een relatie om u aan te melden. Vanwege de capaciteit van de ruimte geldt een maximum aantal bezoekers.

De lezing vindt plaats in de Pieterskerk in Utrecht. Aanvang 20.00 uur, deuren open om 19.30 uur.

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 89e jaargang nr. 6 / december 2016 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 1/2017: 2 januari 2017

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: €3,00. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief Hamburgerstraat 28, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83, Bruna Zevenwouden 220, Museum Catharijneconvent Lange Nieuwstraat 38, Readshop Oudegracht 427 en Utrecht Toerisme Damplein 9.

Redactie Maurice van Lieshout (eindredactie), Elisabeth de Lig, Marion van Oudheusden, Joyce Pennings, Pierre Rhoen, Bettina van Santen, Kaj van Vliet **Redactieadres** Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl **Recensie-exemplaren** s.v.p. sturen naar Alexander Numankade 15, 3572 KP Utrecht **Bijdragen** Sturen aan de redactie, aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden inclusief noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirion [BNO], Utrecht **Druk** RotoSmeets Grafiservices

Vereniging Oud-Utrecht - Voorzitter Dick de Jong **Secretariaat** Postbus 91, 3500 AB Utrecht / tel: 0683 656 516 / secretariaat@oud-utrecht.nl **Penningmeester** Postbus 91, 3500 AB Utrecht **Ledenadministratie** NL27 INGB 0000 575 520, Zoetermeer. U kunt zich als nieuw lid opgeven door een bericht te sturen naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer of naar ledenadministratie@oud-utrecht.nl. Schriftelijk opzeggen van het lidmaatschap kan vóór 1 december op hetzelfde (e-mail) adres. **Contributie** €30,- per jaar (huisgenootlidmaatschap €12,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders €17,50 / bedrijven €50,-).

Leden van wie het e-mailadres nog niet bekend is, wordt verzocht dit door te geven aan ledenadministratie@oud-utrecht.nl.

GrafiServices Service voor communicatie

Van huis uit de specialist in gedrukte communicatie, inmiddels een organisatie die het hele communicatietraject beheerst. Sterk op het gebied van gedrukte, geprinte en digitale communicatie in combinatie met mail, fulfilment, warehousing en logistiek. Met professionals die ook interim, gedetacheerd of als consultant voor u aan de slag kunnen. We zetten de lijnen uit, adviseren, organiseren, registreren, produceren, ontzorgen. Altijd in nauwe betrokkenheid. En met maar één doel voor ogen: het realiseren van uw communicatiedoelstellingen. Pas dan zijn wij tevreden.

ra
gf
ir
se
cs

Bezoekadres
Kanaalweg 30
3526 KM Utrecht

(030) 2 822 822
www.grafiservices.nl
info@grafiservices.nl

Onmisbaar voor liefhebbers van lokale en regionale geschiedenis

Interesse in de geschiedenis van stad en provincie Utrecht?
Word dan lid van de Vereniging Oud-Utrecht. Het kost weinig en u krijgt er veel voor terug:

- zes maal per jaar het rijk geïllustreerde *Tijdschrift Oud-Utrecht*
- tweemaandelijks een *digitale Nieuwsbrief* over de historische actualiteit
- ieder jaar een diepgravend *Jaarboek*
- het hele jaar door *exclusieve excursies* waaronder de Grote Dagexcursie
- in februari de prestigieuze *Van der Monde-lezing*
- iedere maand het *Historisch Café* in het Bartholomeus Gasthuis
- de mogelijkheid om als vrijwilliger in een gezellige sfeer deel te nemen aan één van de clusters of commissies.

Bovendien krijgt u als lid korting op tentoonstellingen en activiteiten van Museum Catharijneconvent.

Oud@Utrecht

Bent u al lid?

Geef dan een ander een lidmaatschap cadeau tegen gereduceerd tarief en help Oud-Utrecht op weg naar 2000 leden!

Vraag voor € 20,- een cadeaubon aan voor een jaar lidmaatschap (normale prijs € 30,-). Het lidmaatschap geldt voor een lopend kalenderjaar (reeds verschenen nummers van het tijdschrift worden nagezonden). Aanvragen kan via www.oud-utrecht.nl/service/lid-worden

Voor meer informatie:
ledenadministratie@oud-utrecht.nl

hart
voor
historie
en
cultureel
erfgoed
in
Utrecht

Projectontwikkeling
Bemiddeling
Verhuur
Bouw

Laan van Vollenhove 2925 Zeist • +31 (0) 30 69 5 66 44 • www.lismanenlisman.nl